

- ²⁵ Angyal Pál hozzászólása Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésük eszközei c. értekezleten (szerk. Laky Dezső) Debrecen, 1927, 42. p.
- ²⁶ Vámbéry Rusztem: Az öngyilkosság büntetethősége, Jogi Szemle 1892, 17. szám, 532. p.
- ²⁷ Angyal hozzászólása uo.: 42. p.
- ²⁸ Hajdú Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntető kódextervezet, Bp., 1971.
- ²⁹ A kötelmek terén más szempontú megközelítést ad Bodó: az öngyilkosságban megakadályozott segítségére tartoznak sietni az orvosok és a sebészek, ellenkező magatartás tanúsítása esetén a gyakorlattól való eltérést teszik kockára. SEDA ERNŐ: Az öngyilkosság, Bp., 1877, 236. p.
- ³⁰ Gál László: Javallat. Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet 1830. A bevezetőt írta és a szöveget sajtó alá rendezte Hajdú Lajos. Encyclopaedia Transylvanica, Bp., 1992, Eötvös Lóránd Tudományegyetem. A megjelenés alkalmából ld. Mezey Barna: Adalék a magyar büntetőjogi kodifikáció történetéhez. Magyar Jog, 1994, 5. sz.
- ³¹ A katonai büntetőjogban is ismeretes a „közhírré tétel” megszégyenítő szankciója: amennyiben az öngyilkosságot az elítélt katonai azért választotta, hogy az akasztófa általi halált elkerülje, neve és azon büntette, amelyért halálbüntetés várt volna rá „nagy s olvasható betűkkel egy fatáblára íratik, a mely a” hóhér által egy karóra szegeztetik; s három napig ott hagyatik.” In: RÁCZ VILMOS: A hadi fenytő törvények a magyar hadseregnek alkalmazva, Bp., 1848, 228. p.
- ³² Magyar jogtörténet (szerk. Mezey Barna) Budapest, 2004, 300. p.
- ³³ Zehery Lajos hozzászólása Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésük eszközei c. értekezleten (szerk. Laky Dezső) Debrecen 1927: 21. p.
- ³⁴ Kautz Gusztáv: A magyar büntetőjog és eljárás tankönyve, Pest, 1873.
- ³⁵ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan, Pest, 1864.
- ³⁶ Kóncz Ákos: Debreczen város régi büntetőjoga, Debrecen, 1913.
- ³⁷ Hajdú Lajos: Büntetett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában, Bp., 1985.
- ³⁸ Az eset részletes leírását l. Udvaros Judit Szusanna: Élet elleni bűncselekmények a kalocsai érseki úriszék reformkori büntető joggyakorlatában (1825-1848) Szeged, 1981.
- ³⁹ Csukássy Károly: Büntény-e az öngyilkosság? Jogtudományi Közöny 1869, 198. p.
- ⁴⁰ 1878: V. törvény az öngyilkosság büntetéséről.
- ⁴¹ Lőw Tibóias: A magyar büntető törvénykönyv a büntetésekről és

- vétsegekről és teljes anyaggyűjteménye, Bp., 1880.
- ⁴² Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve, Bp., 1895.
- ⁴³ Az osztrák javaslat már a golyózás iránti megállapodást tíz évig terjedő fegyházzal vagy fogházzal, ha megtörtént az öngyilkosság, tizenöt évig terjedő fegyházzal bünteti. A javaslat az amerikai párbaj esetén a visszalépés büntetlenségét is szabályozza. Ez a magyarból hiányzik: nálunk a közönséges párbajról való visszalépés mentesít (297.§) az amerikai párbajról való elfalás nem. In: Fayer i.m.
- ⁴⁴ Erdemes megemlíteni, hogy Schlanich Lőrincz szatmári püspök a főrendiház tárgyalásán indítványozta, hogy az amerikai párbaj büntetése ne államfogház, hanem fogház legyen: A javaslatot a főrendiház nem fogadta el. In: Lőw i.m. Az egyházi befolyás bizonyítékaként szolgálhat az a tény is, hogy egy 1857. október 30-án kelt minisztériumi rendelet az ép elmével öngyilkosságot elkövetettől megtagadta az egyházi szertartás szerinti eltemetést.
- ⁴⁵ Finkey i.m. 485. p.
- ⁴⁶ A III. valenciai zsinat 855-ben általában a párbajban elesettet öngyilkosnak tekintette. In: SEDA i.m. 52. p.
- ⁴⁷ Kőrösi Sándor: Amerikai párbaj, Debrecen, 1878.
- ⁴⁸ Vámbéry i.m. 593. p.
- ⁴⁹ Kőrösi i.m. 25. p.
- ⁵⁰ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Bp., 1962.
- ⁵¹ A kérdés rendszerezésénél, Angyal Pálra hagyatkoztunk.
- ⁵² Posch Jenőtől tudhatjuk, hogy a klasszikus görög világban levágták az öngyilkos kezét, és külön helyre temették. Ezt kevésbé az elhunyt tetemének a meggyalázása, inkább az ártó kéz újabb károkozásának megakadályozása végett tették. In: POSCH JENŐ: Az öngyilkosság (akadémiai székfoglaló) Nyugat 1921, 5. sz.
- ⁵³ SEDA i.m. 245. p.
- ⁵⁴ Hajdú i.m. 325. p. cit. Sonnenfels
- ⁵⁵ POSCH JENŐ akadémiai székfoglalójában (Nyugat 1921, 5. sz.) szintén kitér arra, hogy a társadalom joga az ember közreműködésére hogyan viszonyul az egyes ember saját szabadságához való jogához, POSCH RACIONALIZÁLÓ GONDOLKODÁSÁT az öngyilkosságról többen bírálták. Hornyanszki hozzászólása a Laky-konferencián és Füst Milán reagálása a Nyugatban (1921. 6. és 9. szám) Füst meghaladja a kortárs dimenziókat, amikor arról való gondolkodást javasol, hogy hol van az a pont, amikor jobb előbb meghalni, mint kitarítani.
- ⁵⁶ SZÜCS SZUSANNA/ BEREZKI ZOLTÁN /BALÁZS MÁRIA: Az öngyilkossági kísérletről 820 eset elemzése alapján, Orvosi Hetilap 1972, 41. sz., 2456. p.

Képes György:

Függetlenségi nyilatkozatok a 14. századi Skóciától a 19. századi Magyarorszáig*

Minden szabadságmozgalom arra törekszik, hogy ügye iránt a külvilág és a belső közvélemény rokonszenvét is megszerezze. Az elfogadottságra törekvés sok esetben politikai, elvi deklarációkban testesül meg. E tanulmányban négy korszak függetlenségi nyilatkozatát kívánjuk bemutatni és összevetni, azzal a nem titkolt céllal természetesen, hogy a hasonlóságokra rávilágítsunk:

1. a feudális korból a skótok híres 1320. április 6-ai arbroathi deklarációját, mely latin nyelven, a pápához címelve íródott (*Littere directe ad dominum Supremum Pontificem per communitatem Scotie*);
 2. a reformáció korából az 1581. július 26-ai holland függetlenségi nyilatkozatot (*Akte van Afzwering van Philips II*, azaz talán nem túl szabatos magyar fordításban – II. Fülöp király „esküvel való megtagadásának” törvénye, másik elnevezéssel pedig – mai holland írásmóddal – *Plakkaat van Verlating*, az „elszakadás manifestuma”);
 3. a felvilágosodás korának híres dokumentumai közül természetesen az e témakörben kihagyhatatlan 1776. július 4-én elfogadott amerikai *Declaration of Independence*-t;
 4. a 19. századi magyar polgári átalakulás korából pedig a magyar jogtörténész számára szintén nem nélkülözhető 1849. április 14-ei magyar *Függetlenségi Nyilatkozat*.

TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Skócia trónöröklési rendje 1290-ben, az ifjú Norvégiai Margit (Margaret of Norway), a volt királyi pár utolsó életben maradt gyermeke halálával felborult. A trónviszályt kihasználva I. Edvárd angol király megkísérelte elfoglalni Skóciát. 1305-ben a legendás William Wallace által vezetett felkelést sikerült is – árulás folytán – vérbe fojtania. Két évvel később azonban az idős Edvárd meghalt, akit fia, a gyenge képességű II. Edvárd követett az angol trónon. Ekkor a „lázdó” skótok élén már a formálisan 1307. márciusában skót királlyá koronázott Robert Bruce állt⁵, aki 1306-ban Dumfries egyik templomában meggyilkolta utolsó komoly ellenlábását, John Comynt. Bruce 1314-ben Bannockburnnél vereséget mért az angol seregekre, majd Berwick visszafoglalásával 1319-ben a skót utókor szemében megalapozta máig töretlen hírnevét.

Az ország függetlenségének megtartása ugyanakkor nagy részben függött Franciaország és a kontinentális Európa hozzáállásától. Számítani lehetett ugyanis arra, hogy az angolok, amint egy mód nyílik rá, visszavágnak. Bruce-t, a skót függetlenség hőst azonban az 1306. évi eset után a pápa kiátkozta. Mindezek után nem meglepő, hogy a skótok mindenekelőtt a katolikus világ jóindulatát kívánták visszaszerezni ügyük számára, függetlenségi deklarációjukat így az országuk örendelkezését érthető módon el nem ismerő egyházfőhöz, XXII. Jánoshoz címezték. A nyilatkozat ennek megfelelően valójában egy latin nyelvű levél, melyet minden valószínűség szerint Arbroath apátja (egyben a független Skócia kancellárja), Bernard de Linton írt⁶.

Az ötvenhárom skót nemes pecsétjével ellátott dokumentumot két másik (maga Bruce és négy skóciai püspök által írt) levél kíséretében 1320. áprilisában küldték meg János pápának (Sir Adam Gordon személyesen vitte a küldeményeket Avignonba, a kényszerű pápai székhelyre⁷). A történetírásban máig vitakérdés az arbroathi deklaráció elméleti jelentősége. Kétségtelen, hogy eszmetörténeti szempontból e fontosság nem mérhető a holland, amerikai vagy akár a magyar nyilatkozatéhoz, azonban, mint látni fogjuk, tartalma jóval túlmutat azon, hogy csupán a pápa bocsánatáért és támogatásáért folyamodó irománynak tekinthessük.

A két és fél évszázaddal később megszületett holland függetlenségi deklaráció a spanyol (Habsburg) fennhatóság ellen vívott, vallási (reformáció), társadalmi (városi polgárság, kereskedőrétegek kiemelt szerepe) és gazdasági okokra (szabad kereskedelem biztosítása és a tényleges vagy fenyegető adóterhek csökkentése iránti küzdelem) egyaránt visszavezethető németalföldi szabadságharc fontos dokumentuma. A németalföldi városok igen jelentős privilégiumokkal rendelkeztek a 15. században. Holland tartomány rendi gyűlése mintha csak a magyar diéta ellenpontja lett volna: míg a hat jelentős város (Amsterdam, Delft, Dordrecht, Gouda, Haarlem és Leiden) mindegyike önálló szavazati joggal

rendelkezett, a vidéki nemességnek mindössze egyetlen, közös szavazata volt, az egyháznak pedig egyáltalán nem volt képviselőte⁸.

Amikor aztán V. Károly spanyol király komolyabb szerepet vállalt tartományainak katonai támogatásában, ezért cserébe nagyobb részvállalást kért a hadsereg fenntartásának költségeiből. A városokat sújtó adóterhek e kényszerű kompromisszum eredményeképpen a négyzseresükre emelkedtek⁹. A polgárokat ez igen érzékenyen érintette, így nem csoda, hogy a katolikus Habsburgokkal szembeni ellenállás ideológiájaként igen gyorsan terjedt körökben a protestantizmus. V. Károly kérlelhetetlen szigorral lépett fel a reformációval szemben, majd az augsburgi vallásbékét követően lemondott a trónról. Spanyol és németalföldi területeit Fülöp nevű fiára ruházta át, aki ahelyett, hogy a békét kereste volna a tartományok forrongó népével, a kemény kéz politikáját folytatta.

Amikor 1566-ban kitört a lázadás, Alba hercege vezetésével tízezer fős hadsereget küldött Németalföldre¹⁰. Mindennek finanszírozása érdekében ráadásul el kívánta rendelni, hogy a kereskedők minden eladott áru árának egytizedét mint forgalmi adót fizessék meg a kincstárnak¹¹. 1572-ben, amikor már helyreállni látszott a rend, holland kalózosok váratlanul elfoglalták Den Briel városát. A nem várt siker rávilágított a hatalom sebezhetőségére, és új muníciót adott a felkelő városok számára. Az 1555-ben még V. Károly által Holland és Zeeland tartományok királyi helytartójává (stadholder) kinevezett¹² Vilmos orániai herceg által vezetett szabadságharcot sokáig a francia király is támogatta. A Szent Bertalan-éj után azonban e támogatás megszűnt. Alba herceg csapatai ezen felbátorodva egész városokat mészároltak le és tettek a lángok martalékává.

Ez végképp egységbe kovácsolta a tartományokat, amelyek 1579. január 23-án hivatalosan is szövetségre léptek, elkötelezve magukat egymás kölcsönös támogatása és védelmezése mellett, vállalva közös hadsereg felállítását és kötelezettséget vállalva e hadsereg közös adókból történő támogatására (Utrechti Unió)¹³. Az Egyesült Tartományok közös rendi gyűlése, a *Staten-Generaal* 1581-ben fogadta el az „esküvel megtagadás törvényét” (*Akte van Afzwering*), amelyben kinyilvánította, hogy II. Fülöp elveszítette a németalföldi tartományok feletti uralkodás jogát¹⁴.

Az 1763-ban vitathatatlan brit győzelemmel zárult „francia-indián háború” után a brit kormányzat úgy ítélte meg, hogy a fenyegetettség elmúlásával az angol gyarmatok lakóinak az ő védelmükre vívott háború finanszírozására felvett államkölcsönök visszafizetéséből, valamint a birodalom fenntartásának megnövekedett terheiből jelentősebb részt kellene vállalniuk¹⁵. Ennek érvényesítésére különféle vám- és adójogszabályok születtek, melyeket igen nagy felháborodás, bojkott, később pedig lázongás is követett a gyarmatokon. Az 1773. december 16-ai „bostoni teadél-

utánt” (Boston Tea Party) követően végleg elmérgesedett az anyaország és a telepesek viszonya. A brit parlament a demonstrációra a bostoni kikötő bezárásával és Massachusetts gyarmat autonómiájának megnyirbálásával válaszolt, s erre reagálva az önmagukat megsértettnek érző gyarmatok értekezletet hívtak össze¹⁶.

Az első kontinentális kongresszus alig két hónapig tartott. Bár a küldöttek ekkor még kinyilvánították az anyaország iránti hűségüket¹⁷, határozottan visszautasították a brit vámintézkedéseket, és a lakosságot a brit árukkal szembeni bojkott fenntartására szólították fel. Alig fél esztendő múltán, 1775. április 19-én (a lexingtoni csatával) megkezdődött az amerikai függetlenségi háború. Az angol reguláris csapatok nem voltak igazán felkészülve a harcokra, így kezdetben sorra veszítették el az ütközeteket. Igen kedvező helyzetben ült tehát össze május 10-én a második kontinentális kongresszus, ahol annak ellenére a radikális vélemény került többségbe, hogy a gyűlés személyi összetétele többé-kevésbé megfelelt az első kongresszusénak¹⁸.

Az észak-amerikai politikai és közjogi irodalomnak ekkor már évtizedes hagyományai voltak. 1764-ben jelent meg James Otis műve, a *The Rights of the British Colonies Asserted and Proved*. Maga Otis az 1765. évi bélyegilleték-kongresszuson (a Stamp Act elleni tiltakozásul összehívott gyarmatközi gyűlésen) mondta ki azt az alapelvet, hogy „egy nép szabadsága szempontjából elengedhetetlenül fontos, az angoloknak pedig elvitathatatlan joga, hogy ne vessenek ki rájuk adót a személyesen vagy képviselőik útján adott beleegyezésük nélkül”¹⁹. Mindez ellentétben állt Blackstone híres common law kommentárjával, amely szerint a gyarmatok a brit parlament kizárólagos fennhatósága alatt állnak²⁰, azaz egy olyan törvényhozó testület fennhatósága alatt, amelyben reprezentációjuk nincsen.

James Wilson *Considerations on the Nature and Extent of the Legislative Authority of the British Parliament*²¹ című, 1774-ben írt munkájában kétségbe vonta a parlament adóztatási jogát, bár még nem elleannezte a közjogi kapcsolatot a brit anyaországgal. John Adams *Novanglus or a History of the Dispute with America from its Origin in 1754 to the Present Time*²² című, ugyancsak 1774-ben megjelent művében a kereskedelem szabályozása területén elfogadta a parlament törvényalkotási jogát, de kifejtette, hogy minden más területen a gyarmati törvényhozó testületek illetékesek²³. Alexander Hamilton 1775-ben megjelent *The Farmer Refuted*²⁴ című művében szintén tagadta a brit parlament gyarmatok feletti törvényalkotási jogát (de alapvetően ő is lojalitását fejezte ki a királyhoz).

A minden kétséget kizáróan legnagyobb hatású mű azonban Thomas Paine 1776. január 10-én publikált *Common Sense* (Józan ész) című pamfletje volt²⁵, melyben a szerző már a gyarmatok Angliától történő teljes elszakadása mellett foglalt állást, amit az emberiség szabadsághoz való elidegeníthetetlen jogával, vagyis természetjogi megközelítésben indokolt²⁶. A brit uralkodót zsarnoknak nevezte és gúnyosra így fogalmazott: „Van valami abszurd abban, hogy egy konti-

nenst az idők végezetéig egy sziget kormányozzon”²⁷. Az alig két éve Amerikában élő Paine röpiratából rövid idő alatt példátlanul nagy mennyiség: több százezer példány fogyott²⁸.

Mindezek után 1776. június 7-én Richard Henry Lee javasolta a Második Kontinentális Kongresszusnak egy, a függetlenséget deklaráló nyilatkozat elfogadását, amelynek elkészítésére a kongresszus bizottságot hozott létre (ennek vezetője Thomas Jefferson lett, tagjai között pedig olyan jelentős személyiségek kaptak helyet, mint Benjamin Franklin, John Adams, Roger Sherman és Robert Livingston). A nyilatkozat alig egy hónap alatt elkészült, és azt 12 igen szavazattal (New York átmeneti késlekedésével) a 13 gyarmat 1776. július 4-én elfogadta (az „elfogadás” körülményeit a későbbiekben még elemezzük). Magát a függetlenséget a küldöttek egyébként már két nappal korábban, július 2-án (a nyilatkozat teljes szövegének elfogadása előtt) kimondták²⁹.

*

Az észak-amerikai gyarmatok anyaországgal szemben a szabad kereskedelemért, az önkényesen kivetett adók ellenében (később pedig a teljes önrendelkezésért) vívott harcát Európában igen nagy rokonszenv kísérte. Közismert, hogy az amerikai forradalom máig ünnepelt hősei között ott találjuk a lengyel Tadeusz Kosciuszkiót és a magyar Fabricy Kováts Mihály huszárezredest, akik saját (amerikai gyarmatokhoz sok tekintetben hasonló helyzetben lévő) nemzetüket is képviselték az Újvilágban, a felkelők oldalán. Az Egyesült Államok létrejöttének a magyar polgárosodásra gyakorolt hatását kutató történész, Závodszy Géza véleménye szerint „voltak, akik párhuzamot vontak az amerikaiak képviseléstért való küzdelme és a rendi önkormányzat, a rendi képviselési intézményrendszer védelmezése között”³⁰.

A II. Lipót és a magyar rendek között létrejött „kiegyezés” után az amerikai forradalmi eszmék már csak a szabadkőműves társaságok körében és az úgynevezett magyar jakobinus mozgalom gondolatvilágában éltek tovább (francia közvetítéssel). A magyar jakobinusok vetették fel elsőként „alkotmánylevél” szükségességét, amelyhez a lengyel és francia alkotmányfejlődés (1791) dokumentumai mellett az Egyesült Államok alkotmánya szolgált példaként³¹. A csoport vezetője, Martinovics Ignác „nyilatkozatot tett Amerika követésének szükségességéről”³². A mozgalomnak azonban igazán társadalmi támogatottsága nem volt.

A magyar politika irányvonalát változatlanul a rendiség, a rendeken belül pedig a gazdasági okokból egyre inkább a reformok iránt elkötelezett vármegyei nemesiség, azaz az országgyűlés alsótáblája határozta meg. Az alkotmányos átalakulásra végül csak 1848-ban került sor. Ha az „áprilisi alkotmány” a gyakorlatban is érvényesülhetett volna és az első népképviselési országgyűlés és első független magyar kormány is zavartalanul működhet, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat minden bizonnyal megmarad a politikai gondolkodás

könyvtárának csupán egy politikatörténet és alkotmánytörténet iránt érdeklődő szűk közönség által bolygatott polcán, és nem nyert volna olyan gyakorlati jelentőséget, amint az a hazánk önrendelkezése ellen megindult fegyveres támadás és a polgári forradalom vívmányaiért vívott szabadságharc eseményei sodrában történt.

Az amerikai forradalom és a magyar szabadságharc közötti párhuzam azonban már 1848. őszén nyilvánvalóvá vált. Az Országos Honvédelmi Bizottmány ideiglenes kormányzati funkciójának („minisztériumot pótló helyettes hatalom”) deklarálását³³ követően Kossuth egyre inkább a „magyar Washington” szerepét töltötte be. Az ifjú Ferenc József trónra lépése, a magyar szabadságmozgalommal szembeni mind radikálisabb osztrák fellépés kedvezett a magyar függetlenség híveinek. Az olmützi alkotmány kihirdetése után, a tavaszi hadjárat sikereire is figyelemmel, a trónfosztás szükségessége a Debrecenbe átköltözött országgyűlés többségi álláspontjává vált.

Az amerikai gyarmatok függetlenségi háborúja és a magyar szabadságharc közötti párhuzammal kapcsolatos sajtóbeli utalások (mint például Szabad Imre 1848. december 22-én a Kossuth Hírlapja című újságban írott cikke³⁴) immár a gyakorlatban is igazolást nyertek. Az országgyűlés Kossuth javaslatára kikiáltotta Magyarország függetlenségét és a második kontinentális kongresszus mintájára egy bizottságot bízott meg a nemzetközi fórumokon nyilvánosságra hozandó Függetlenségi Nyilatkozat megszerkesztésével. Kossuth vezetésével a nyilatkozat 1849. április 19-én készült el. A gyorsabb munka oka nem volt más, minthogy Kossuth és négy bizottsági társa megfelelő minta alapján dolgozott. Ők maguk sem tagadták soha, hogy az amerikai Declaration of Independence szolgált nyilatkozatuk alapjául.

FORMAI KÉRDÉSEK

a) A nyilatkozatok forrása

A függetlenségi deklarációk forrása átvitt értelemben természetesen mindig az adott politikai közösség, nemzet, amelynek a dokumentum az önrendelkezéshez való jogát kinyilvánítja, egyúttal a nemzetközi (külső) szuverenitás iránti igényt is megfogalmazva. Amennyiben azonban a belső (anyag) jogforrás fogalmából indulunk ki, a négy vizsgált nyilatkozat forrása négy olyan szűkebb közösség (gyűlés, kongresszus), amely az érintett nemzetek tagjait képviseli vagy képviselni véli.

Az arbroathi nyilatkozatot a történettudomány szerint Bernard de Linton, Arbroath apátja és Skócia kancellárja fogalmazta latinul, és a Robert Bruce mellett állást foglaló skót főurak írták alá és látták el pecsétjükkel (nyolc gróf és negyvenöt báró, köztük skót udvari méltóságok viselői, mint például a főkincstárnok, a főkomornikmester vagy éppen Skócia királyi várkapitá-

nya). A deklaráció bevezető része szerint ők „a skót birodalom minden más bárói és földbirtokosai és Skócia egész közössége” nevében jártak el. Természetesen ez esetben szabályszerű reprezentációról jogi értelemben nem beszélhetünk. Az aláírók maguk vállalták fel a skót nemzet képviselőit, legitimitációjuk pedig megfelel a korabeli, még a 13–14. század fordulóján is erőteljes törzsi-nemzetségi jegyeket magában hordozó skót társadalmi struktúrájának. A „grófok” – valójában a törzsi eredetű skót mormaerek utódai – ekkoriban egyfajta kiskirályként kormányozták saját birtokukat, jogot alkottak, törvénykeztek és saját hadseregük volt, hatalmukat nagybirtokaik mellett ősi nemzetségük tekintélye alapozta meg.

Csak három aláíróat kiemelve: a nyilatkozatot aláírta Patrick Dunbar, az 1291. évi egyik trónkövetelő Feketeszakállú Patrick fia, aki a bannockburni csata után még menedéket nyújtott II. Edvárdnak. A másik érdekes aláíró Robert Keith, Skócia marsallja, szintén az egyik híres klán vezetője, aki viszont ugyanebben a csatában tevékeny részt vállalt az angolok felett aratott győzelemben. A harmadik pedig Walter Stewart, Skócia hatodik főudvarmestere (high stewardja – innen ered a családnév), aki szintén harcolt Bannockburnnél, 1315-ben pedig feleségül vette Robert Bruce egyetlen leányát, Marjorie-t, így fia 1371-ben Skócia királya lehetett. Leszármazottai között ott sorakoznak Anglia (és Skócia) későbbi királyai, a Stuartok³⁵. Az arbroathi levél erejét, jelentőségét tehát az aláírók személye és rangja, hatalma adja: az a tény, hogy az I. Edvárddal szembeni szabadságharc kudarcát okozó széthúzás után a skót nemesség egységesen kiállt Robert Bruce és a skót függetlenség ügye mellett³⁶.

*

A holland függetlenségi nyilatkozat forrása a *Staten-Generaal* (általános rendi gyűlés), melyben a szövetséges tartományok követői tanácskoztak és hoztak törvényeket. A gyűlés elsőként 1464. január 9-én Bruggében (Flandriában) ült össze, majd rendszerint Brüsszelben (Brabant tartományban) ülésezett. Az 1579-ben létrejött Utrechti Uniónak ez az általános gyűlés lett az egyetlen közös döntéshozó szerve³⁷, amely határozatait egyhangú szavazással hozta. Minden provinciának egy szavazata volt, tehát (a gyűlés föderalisztikus jellege miatt) minden döntés a tartományok egyöntetű elhatározásának tekinthető. Közvetett értelemben így azt mondhatjuk, hogy az „esküvel megtagadás törvényének” a holland provinciák jelentik a forrását.

A hollandiai nyilatkozat a fentieknek megfelelően nem az aláírók nevét sorolja fel, hanem a bevezetőben forrásként a *Staten-Generaal*t, az Egyesült Tartományok általános rendi gyűlését jelöli meg, közvetett módon pedig (a deklaráció végén) azon hét tartományt sorolja fel, melyek nevében az *Akte van Afzwering*, vagyis az „esküvel megtagadás törvénye” elfogadtatott. Ezek – a már említett Brabant és Flandria mellett – Gelre, Holland, Zeeland, Friesland, Mechelen és Utrecht provinciák. Valójában ide tartozott még Groningen és

Overijssel tartomány is, azonban ők nem rendelkeztek teljes önállósággal, hanem Gelre és Utrecht révén képviseltették magukat az általános rendi gyűlésben.

A *Staten-Generaal* az Utrechti Unióra vonatkozó rendelkezések szerint alkotmányos képviseleti szerv volt, a követek így – amint arra John L. Motley is rámutat – közjogi értelemben az Egyesült Tartományok lakosságát reprezentálták³⁸. Az *Akte van Afzwering* tehát nem más, mint egy államszövetség rendi alapon szerveződött, legitím törvényhozó testülete által elfogadott jogszabály (törvény), amelyet a formai előírásoknak megfelelően De Asseliers, a gyűlés elnöke írt alá. E tekintetben egyedülálló a vizsgált deklarációk között, hiszen szigorúan véve – mint látni fogjuk – még a magyar függetlenségi nyilatkozat sem nevezhető egy alkotmányos szabályok szerint működő képviseleti szerv által alkotott jogi dokumentumnak.

*

Az észak-amerikai angol kolóniák Függetlenségi Nyilatkozata a második kontinentális kongresszus döntése alapján készült. Robert Palmer korábban idézett álláspontja ("önjelölt csoportok") szerint e kongresszus legitímációja a képviselet megfelelő alkotmányos szintű szabályozása híján megkérdőjelezhető. Tény, hogy az első értekezletre 1774. szeptemberében még a gyűlést előkészítő „Levelezési Bizottságok” (*Committees of Correspondence*) tagjai küldtek maguk közül delegátusokat, akik így kétségtelenül nem a teljes gyarmati lakosságot, hanem az ellenállásban részt vevő politikai csoportosulásokat reprezentálták. Később a gyarmati törvényhozó testületek részéről új küldöttek megválasztására is sor került (*newcomers*), sőt, a második kongresszusra az első kontinentális gyűlés határozatainak végrehajtása céljából létrehozott úgynevezett tartományi kongresszusok is választottak követeket. Egyes gyarmatok azt is szükségesnek tartották, hogy kapcsolatot tartsanak a küldöttekkel, így például Észak-Karolina kifejezetten utasította delegátusait, hogy követeljék a függetlenség kivívását³⁹.

A Függetlenségi Nyilatkozat aláírói magukat „az Amerikai Egyesült Államok képviselőinek” nevezték, akik „általános kongresszusba gyűltek össze”, és „a gyarmatok becsületes népe nevében és felhatalmazása alapján” jártak el⁴⁰. Jogi szempontból e felhatalmazás megléte talán vitatható, ugyanakkor a későbbi események ismeretében figyelemre méltó, hogy a küldöttek saját magukat egyszerre tekintették gyarmatuk és valamiféle, ekkor még közjogi értelemben nem meghatározott közös entitás, az Egyesült Államok képviselőinek. A deklaráció végén John Hancock, a kongresszus elnökének aláírása szerepel, majd gyarmatonként (majdani tagállamonként) sorakoznak a további aláírások az északi New Hampshire-től egészen a déli Georgiáig. A Függetlenségi Nyilatkozatot kézjegyükkel ellátó ötvenhat küldöttet az amerikai történetírás nemes egyszerűséggel „aláíróknak” (*signers*) nevezi. Hasonlóan az arbroathi dokumentumhoz, itt is csak néhány példát ragadnánk ki: Massachusetts részéről egyaránt aláírta a

deklarációt a gyarmati ellenállást szervező radikális Samuel Adams és a mérsékelt John Adams (az USA majdani második elnöke) is. A virginiai signerek közül kiemelkedik a nyilatkozat atyjának tekintett Thomas Jefferson és a javaslatot előterjesztő Richard Henry Lee neve.

*

Az „áprilisi alkotmány” részét képező 1848. évi 5. tc. megteremtette a polgári választójogot Magyarországon, és ennek alapján került sor az első népképviseleti országgyűlés (alsóházának) megválasztására. A szabadságharc eseményei ugyanakkor a parlament működésében is zavarokat eredményeztek, így korántsem állíthatjuk, hogy a magyar függetlenségi nyilatkozat az országgyűlés által, az alkotmányos rendnek megfelelően elfogadott dokumentum lett volna. Az 1848. október 3-án V. Ferdinánd által (alkotmányellenesen) feloszlatott, de tovább működő magyar parlament 1849. januárjától Debrecenben folytatta munkáját, azonban ez – azon kívül, hogy ellentétben állt az 1848. évi 4. tc. azon rendelkezésével, mely szerint az országgyűlés Pesten tartja üléseit – már csak töredékeiben emlékeztetett a korábbi országgyűlésre. Az alsóház még januárban összeült (nem teljes létszámban, de legalább határozatképesen), a felsőházi tagok közül viszont még márciusban is mindössze tizennyolcan voltak jelen. Mindezek után az a gyakorlat alakult ki, hogy a Képviselőház által elfogadott határozatokat a Felsőház maradványa változtatás nélkül jóváhagyta.

1849. április 13-án Kossuth Lajos a Képviselőház zárt ülésén terjesztette elő a függetlenség kikiáltására vonatkozó javaslatát⁴¹. Horváth Mihály leírásából úgy tudjuk, hogy érdemi ellenvetés nélkül döntött úgy a Ház, hogy a soron következő nyilvános ülésen deklarálják a magyar állam függetlenségét⁴². Mások, mint például Hunfalvy Pál vagy Kemény Zsigmond némileg másképpen emlékezett ugyanerre: szerintük a javaslat tal szemből kizárólag ellenvetések fogalmazódtak meg⁴³. Bárhog is történt, másnap a Képviselőház (Nagytemplomban tartott) ünnepélyes ülésén Kossuth határozati javaslatát elfogadták és egy ad hoc bizottságot bíztak meg a nyilatkozat megszövegezésével (akárcsak a második kontinentális kongresszus 1776-ban), melyben a két ház elnökén kívül Kossuth, Gorove István és Szacsavay Imre vett részt. A nyilatkozatot a két ház vegyes ülésen fogadta el 1849. április 19-én, azonban tudjuk, hogy a Felsőház részéről ez csak néhány tag jelképes részvételét jelentette.

Maga a Függetlenségi Nyilatkozat bevezetője is úgy fogalmaz, hogy a deklarációt „a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés” fogadta el⁴⁴, a keltezésnél pedig a következő szöveg olvasható: „kelt Debrecenben, 1849. ápril. 19. napján tartott nemzetgyűlésünkben, a magyar nemzet törvényesen egybegyűlt főrendei és képviselői”⁴⁵. Arra a kérdésre, hogy ők mennyiben voltak „törvényesen egybegyűltek” és indokolt volt-e közjogi szempontból külön utalni a „főrendekre”, e sorok írója – bár nagyra becsüli Kossuth

Lajos munkásságát és véletlenül sem kívánná elvitatni a deklaráció elvi és politikai jelentőségét – nem tud jó szívvel igennel válaszolni.

b) Alakítás és címzetti kör

Az arbroathi nyilatkozat, mint többször utaltunk rá, nem más, mint skót főnemesek által a Szentatyának írt levél. A megszólítást idézve: „Legszentebb Atyánknak és Urunknak Krisztusban, János Úrnak, az isteni gondviselés kegyelméből a Szent Római és Egyetemes Egyház legfőbb püspökének, az ő alázas és jámbor fiaitól”⁴⁶. Az aláírók tehát nem tekintették magukat „országgyűlésnek” (csupán a skót nemzet fiainak, akik az alacsonyabb rendűeket is képviselik, amint arra fent utaltunk), és nem óhajtottak törvényi, jogszabályi formát szabni a deklarációnak (sőt, maga a *Scottish Declaration of Independence* vagy *Declaration of Arbroath* elnevezés is a későbbi korok terméke, mely igazán a skót nemzeti mozgalom előretörésével, a 18–19. századtól válik közkeletűvé). Természetesen a címzett ugyanakkor a pápa személyén keresztül az egész keresztény világ, hiszen a deklaráció előzménye Robert Bruce kiátkozása, célja pedig a bocsánat (és a skót önrendelkezés támogatásának) elnyerése volt.

A fentiek teljes ellentétéként a holland nyilatkozat az általános rendi gyűlés által elfogadott törvény, mely jórészt deklaratív jellegű ugyan, azonban a spanyol király megtagadásán túl ennek jogkövetkezményeit is megfogalmazza, így kimondja, hogy a neki tett eskük, az általa hozott és jövőben meghozandó intézkedések és a hozzá kötődő jogi aktusok érvénytelenek (egyebek mellett megtiltja például pénzermékeknek a spanyol király nevével, címével, pecsétjével történő verését). Elrendeli, hogy a tartományok e törvényt megfelelő rendben hirdessék ki és erre hivatott jogalkalmazó szerveik gondoskodjanak annak végrehajtásáról. Az Egyesült Tartományok függetlenségi nyilatkozatának kifejezett címzettje nincsen, azt a szokásos „mindenkihez, akit illet” fordulattal indítják. Ez jelenti egyrészt az érintett tartományok alkotmányos intézményeit, szerveit, de természetesen a külföldi hatalmakat is, akikkel szemben egyértelműen megfogalmazzák, hogy Fülöp semmilyen főhatalommal nem rendelkezik a provinciák felett, azokat nem képviselheti, a szuverenitást az államfői tisztség betöltéséig a *Staten-Generaal* gyakorolja.

Az 1776. évi amerikai Függetlenségi Nyilatkozat az első a vizsgált négy dokumentum közül, amelyet már szerzői is kifejezetten ezzel a névvel illettek. A második kontinentális kongresszus határozatban hagyta ugyan jóvá, de elfogadói valamennyien, képviselt államokként (gyarmatonként), alá is írták azt, ezzel is kiemelve jelentőségét a kongresszus más döntéseihez képest (nem ideértve természetesen a majdani Konföderációs Cikkelyeket). A Függetlenségi Nyilatkozat tehát ténylegesen az volt, aminek nevezték: ünnepélyes deklaráció Nagy-Britannia és az egész világ felé arról, hogy az „egyesült gyarmatok immár természetükénél és joguknál fogva szabad és független államok”⁴⁷.

Az anyagi forrás vizsgálatokor már utaltunk rá, hogy mivel a Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozatát 1849. április 19-én elvileg az országgyűlés két házának együttes ülése fogadta el, itt akár az is felmerülhet, hogy az 1848/49. évi törvénycikkek egyikéről van szó. Ez az álláspont azonban nem helyes és nem is elfogadott, éppen a belső forrással kapcsolatos, korábban ismeretett problémák miatt. Az előkészítés-elfogadás körülményei és maga a cím is arra enged következtetni, hogy a normális törvényalkotási rendbe nem illeszkedő ünnepélyes dokumentumról van szó, amely e tekintetben (is) sokkal inkább hasonlít közvetlen előképére, az amerikai *Declaration of Independence*-re, mint az Egyesült Tartományok gyűlése által elfogadott „esküvel megtagadás törvényére”. Kifejezett címzettje a magyar nyilatkozatnak sincsen, azonban a későbbi diplomáciai kísérletek ismeretében nyilvánvaló, hogy elsődlegesen azokhoz a külföldi hatalmakhoz íródott, amelyektől Kossuth tevékeny segítséget és kiállást várt a magyar nemzeti függetlenség ügye mellett. Ugyanakkor címzett természetesen a magyar nemzet is, politikai értelemben pedig különösképpen az úgynevezett Békepárt, amely 1849. áprilisában érzékeny vereséget szenvedett Kossuthtól és követőitől.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a vizsgált tárgyává tett négy függetlenségi nyilatkozat közül egyetlen, a hollandiai *Akte van Afzwering* tekinthető minden tekintetben alkotmányosnak, és ez az egyetlen, ahol forrásként is egy alkotmányos alapon működő testületet, a *Staten-Generaal* jelölnek meg. Az amerikai és a magyar deklaráció forradalmi körülmények között született meg: míg a második kontinentális kongresszus esetében a reprezentáció, addig a debreceni nyilatkozat esetében a magát „nemzetgyűlésként” definiáló nyilvános, ünnepélyes együttes ülés alkotmányossága kérdőjelezhető meg. Mindazonáltal mindkét nyilatkozat a nemzetet, a képviselni óhajtott teljes lakosságot jelöli meg forrásként, és nem habozik *expressis verbis* rögzíteni, hogy a dokumentumot elfogadó testület tagjai a nemzet legitim képviselőinek tekintik magukat. Egészen más történelmi kor szülötte a skóciai nyilatkozat, amely a korabeli, félféudális-félnemzeti skót társadalmi és közjogi viszonyok között a legbefolyásosabb uraságok közreműködése révén az alattvalók nevében is tett akaratnyilvánításnak tekinthető.

Valamennyi függetlenségi nyilatkozat célja „befelé” az eltökéltség és erő demonstrálása, a belső közvélemény megnyugtatása, a függetlenség ügyével szemben álló csoportok elbizonytalanítása, „kifelé” pedig annak igazolása, hogy indokolt volt és így támogatandó az önrendelkezési jog kivívása. Egyben persze a közvetlen ellenfél, ellenség (Anglia, Spanyolország, ismét csak Anglia, illetve esetünkben Ausztria) felé annak bizonyítása is, hogy az önállósulási szándék végleges és megmásíthatatlan, ebből adódóan minden ezzel ellentétes törekvés a legelszántabb (fegyveres) ellenállásba fog ütközni.

TARTALMI SZEMPONTOK

Az arbroathi nyilatkozat mindenekelőtt az „ősidőktől fogva szabad” skót nemzet nagyságát és érdemeit taglalja. Kijelenti, hogy „más hírneves nemzetek között (...)” a skót nemzet is igen széles elismertségnek örvend⁴⁸. Már-már eredetmítoszba illő, fiktív leírást ad a nép őstörténetéről: „őseink, Nagy-Szkítiából utazva a Tirrén-tengeren és Herkules oszlopain át, hosszú ideig éltek spanyol földön a legvadabb törzsek között, de sehol egyetlen, bármily barbár nép sem tudta alávetni őket”. Kiemeli egyúttal, hogy „a mi urunk, Jézus Krisztus, kinszenvedése és feltámadása után szinte elsőként fogadta be őket legszentebb hitébe”, ami ismét túlzás, bár a kelta térítők szerepe a keresztény hit britanniai elterjesztésében valóban vitathatatlan.

Ezután a nyilatkozat rátér a közelmúlt tragikus eseményeinek ismertetésére, patetikusan, ám itt már valós történéseket követve: „nemzetünk a szentatyák védelme alatt szabadságban és békességben élhetett, mígnem [I.] Edvárd, az angolok királya (...) barát és szövetséges áruháját öltve ellenségként támadt reá”. A skót nemzet sérelmére valóban elkövetett gonosz cselekedetek („kegyetlenség, megszárlás, erőszak, fosztogatás, gyűjtogatás”) között természetesen nem kevés olyan tettet is a pápa elé tárnak, amely kifejezetten az egyház ellen irányult: „egyháziai bebörtönzése” (a törvénykezési privilégium megsértése), „kolostorok felgyújtása, szerzetesek és nővérek kirablása és megölése”.

A következő bekezdésben Robert Bruce jótéteményeit írja le a deklaráció, és rögzíti, hogy őt „az isteni gondviselés által, törvényeink alapján és érdemeire tekintettel megilleti a trónöröklés joga, így mindannyiunk egyetértésével és beleegyezésével haláláig hercegünké és királyunkká tettük. Hozzá (...) hűek maradunk, és mellette minden körülmények között kitartunk, míg szabadságunk megtartásán fáradozik”. Azt is megfogadták azonban, hogy ha ellenük fordul és szövetségre lép az angolokkal, őt „ellenségként és felforgatóként” űzik majd el, és nála alkalmasabb embert fogadnak majd el királyukká. E néhány sor, a Magna Cartához hasonlóan, a rendi monarchia szerződéses jellegére, a hitszegő féllel szembeni ellenállás jogára utal.

Ezt követően olvashatjuk az arbroathi nyilatkozat legtöbbit idézett, legmagasztosabb (örökérvényű) sorait: „Nem a dicsőségért és gazdagságért küzdünk, nem a becsvágy az, ami bennünket hajt, hanem a szabadság iránti elkötelezettségünk. A szabadságért, melyet tisztességes ember csak élete árán hajlandó feladni”. Alighanem e két mondat emeli a skót főurak levelét a skót nemzet, tágabb értelemben pedig a brit történelem olyan alapdokumentumai közé, mint az 1215. évi Magna Carta Libertatum.

A levél írói végezetül kérik a Szentatyát, hogy részesítse figyelmeztetésben az angol királyt, „aki elégedett lehet azzal, ami már az övé, hiszen Anglia területe hét vagy annál is több királynak is elegendő birtok lenne, hogy hagyjon bennünket, skótokat békességben”. Biz-

tosítják a pápát arról, hogy ha így tesz, akkor Istent hűen szolgálja – egyben sajátos módon meg is fenyegetik, hogy amennyiben az angolok mellé áll, bűnhődni fog. E szokatlan fordulat után ismét alázatukról biztosítják és töredelmesen kérik, hogy támogassa ügyüket, hiszen ők „csupán békében és szabadságban akarnak élni”. A nyilatkozat nem tartalmazza kifejezetten a „függetlenség” szót, nélkülözi ennek alkotmányjogi és nemzetközi jogi összefüggéseit is (ne feledjük, 1320-at írunk), ugyanakkor a „szabadság” és a „békesség” valójában az önrendelkezéshez való jogot jelenti, egyben védelmet igényel Skócia számára az angol bekebelezési törekvésekkel szemben.

*

Ha a skót grófok és bárók által az avignoni pápához intézett levelet tekintjük a függetlenségi nyilatkozatok prototípusának, az 1581. évi *Akte van Afzwering* nem más, mint az első kiforrott deklaráció: tökéletes modell az utókor (mint később látni fogjuk, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, azon keresztül pedig a magyar dokumentum) számára. A törvény preambuluma leszögezi, hogy „mindenki számára nyilvánvaló, hogy egy fejedelmet Isten azért rendel egy nép feletti uralkodásra, hogy, mint pásztor a bárányait, védje azt a támadástól és erőszaktól”⁴⁹. Az uralkodás tehát az Egyesült Tartományok követeinek olvasatában a nép szolgálatát jelenti, hiszen „Isten nem azért teremtette az embereket, hogy fejedelmük szolgálói legyenek (...), hanem épp a fejedelmeket teremtette azért, hogy az embereket a méltányosság elve szerint kormányozzák, (...) és életüket is kockáztatva védelmezzék és szolgálják őket”.

A 16. század végén ezek már önmagában eretnek gondolatok, hát még ha a tétel további részét is elolvassuk: „ha ő [a fejedelem] nem így viselkedik, hanem épp ellenkezőleg, elnyomja népét, megsérti ősi szokásait és előjogait (...), nem fejedelem többé, hanem zsarnok, akire alattvalói sem tekinthetnek másképpen, mint zsarnokra. És ha mindezen cselekedeteit ráadásul szabad akaratából, a rendek által fel nem hatalmazva hajtja végre, a rendek megtagadhatják az engedelmisséget és jogosultak védelmükre másik fejedelmet választani”. A ius resistendi kifejtéséről van tehát itt szó, csakhogy nem a 13–14. század rendi állományában, hanem az Isten kegyelméből uralkodó, megkérdőjelezhetlen hatalmú monarchák idején. John L. Motley szaváival: a nyilatkozat szerzői „olyan nyilvánvaló igazságokat fogalmaztak meg, amelyek ebben az időben blaszfémianak számítottak”⁵⁰.

Ezt követően a holland függetlenségi nyilatkozat a konkrét eseményekre vonatkoztatja a fenti állítást, hogy az általános elvből így váljék igazolható gyakorlat. „Spanyolország királya (...) azokra a spanyol tanácsadóira hallgatott, akik titkon gyűlöltek ezt az országot és annak szabadságát (...), és akik rávették a királyt, hogy inkább szolgálja Öfelsége hírnevét és nagyságát, ha (...) abszolút módon uralkodik (amit ők úgy értenek, hogy kénye-kedvére zsarnokoskodik), mint ha tiszteletben tartja kormányzatának azon korlátozásait, melyeket be-

iktatásakor elfogadott és amelyekre megesküdött”. A király ráadásul „a vallás álorcája alatt” követte el gaztetteit, új püspököket nevezett ki a tartományokba, akik első szavazatot kaptak a rendi gyűlésekben és akik „bevezették a spanyol inkvizíciót”, amely „minden addig ismertnél több borzalmat és csak a legszörnyűbb rabszolgasághoz fogható szenvedést hozott”.

A rendek természetesen minden törvényes eszközzel tiltakoztak a király intézkedései ellen, aki többször is ígéretet tett a sérelmek orvoslására, de „rögtön ezután kifejezetten megparancsolta püspökeinek (...), hogy kérlelhetetlenül tartassák be a Tridenti Zsinat rendeleteit és határozatait, amelyek sok cikkelyükben sértik az ország privilégiumait”. 1566-ban ismét kérték a királyt, „alázatos petíció formájában”, hogy hagyjon fel a zaklatásukkal, enyhítsen rendelkezésein, és különösképpen enyhítsen a vallási okból kiszabott büntetések szigorán. Ő azonban a küldötteket „spanyol tanácsosaira hallgatva” felségárulónak bélyegezte, fő- és jószágvesztésre ítélte. Azonnal le is tartóztatta őket és az ítéletet végrehajttatta, ami – a nyilatkozat szerzői szerint – a diplomáciai immunitás, azaz a nemzetközi jog („korábban még a legzsarnokibb és barbárabb fejedelmek által is tiszteletben tartott”) normáinak súlyos megsértése.

Ezt követően hosszasan taglalják, hogy a spanyol király fegyveres erőszakkal fordult tartományai ellen, semmibe vette ősi jogaikat, vagyis egyfajta gyarmatként kezelte őket („akár az Indiákat”). Alba hercege a király megbízottjaként seregével városokat foglalt el, az ellenszegülőket bűnözőként fogatta le és börtönöztette be, a védekezéshez való jogukat megtagadva halálra ítélte és nyilvánosan kivégeztette őket, az elmenekültek vagyonát pedig elkobozta, holott „törvénykezési joggal nem rendelkezett felettük”. Forgalmi adót akart bevezetni, hogy „teljesen lerombolja ezeket az országokat, melyek fejlődése a virágzó kereskedelmen alapszik”. Német zsoldosokat toborzott és az ő segítségükkel azok ellen fordult, akik nem voltak hajlandók őt követni Holland és Zeeland provinciák ellen viselt, „minden addigi háborúnál kegyetlenebb és véresebb” hadjáratába.

A hollandok függetlenségi nyilatkozata sem nélkülözi tehát a túlzásokat, azonban igen komoly figyelmet fordít e jogsértésekre (a szokásos rendi sérelmek mellett a nemzetközi jogi és eljárásjogi normák, jogelvek megsértésének) taglalására is. Mindezen okok önmagukban „több mint elegendő” alapot szolgáltatnak volna a nyilatkozat szerzői szerint a rendek számára, hogy megtagadják a királyt, de ők mégis minden létező eszközt igénybe vettek a békés megoldás érdekében. Írásbeli kérvényeket intéztek a „legnagyszerűbb keresztény uralkodókhoz”, kérték a császár közbenjárását egy „méltányolható és tartós béke”, valamint „a szabadság, különösen a vallásszabadság bizonyos foka” érdekében (ez utóbbiról egyébként úgy foglalnak állást, hogy az „elsősorban Istent és a saját lelkiismeretünket érintő kérdés”, azaz – ki nem mondva, de beleértve – e szabadságot földi hatalmak nem korlátozhatják).

Miután a békés rendezés minden reménye elveszett,

határoztak úgy egyhangúlag és szabad akaratukból, hogy megtagadják Spanyolország királyát, és *ipso iure* megfosztják a Tartományokkal összefüggő örökletes jogaitól. A továbbiakban nem ismerik el főhatalmát, törvényeit és aktusainak érvényességét, nem nevezik őt fejedelmüknek és másoktól sem fogadják ezt el. Minden bírát, valamint más hivatal és méltóság viselőjét mentesítenek a törvény által a királynak tett eskü alól. Kimondták, hogy az államszövetség feletti főhatalmat a *Staten-Generaal* gyakorolja (Holland és Zeeland kivételével, melyek változatlanul Vilmos orániai herceg fennhatósága alá tartoznak). A spanyol király pecsétje helyett a gyűlés bélyegzőjét kell használni, a király nevében a továbbiakban érdem verni tilos. A közhivatalok betöltőinek a saját tartományuk rendjeire kell esküt tenniük. Végül elrendelték, hogy a törvény kerüljön kihirdetésre és hajtassék végre valamennyi provinciában, az ellenszegülőket pedig büntessék meg.

A törvény tehát teljes normaszövegnek mondható, hiszen – a történelmi helyzet sajátosságai miatt szükséges igen hosszú és részletes preambulum után – nem csak deklaratív intézkedéseket, hanem valódi, közjogi diszpozíciókat is tartalmaz, melyek megsértéséhez joghátrányt fűz. Az utókor számára valódi értékét és jelentőségét azonban éppen a preambuluma, nem pedig konkrét rendelkezései adják, hiszen természetjogi megközelítés alapján (a természetjogra történt szó szerinti utalással), a szabadságok és mentességek sérelméből vezeti le az ellenállás jogát, ami a 16. század végén meglehetősen újszerű volt, s egyben inspiratív erővel hatott a 17. századi angol és a 18. századi észak-amerikai politikai és jogi gondolkodók számára is⁵¹.

*

Valóban: az amerikai *Declaration of Independence* felépítése tökéletesen megfelel a holland nyilatkozaténak. A preambulum itt is természetjogi alapelveket, a kormányzat létrejöttének körülményeit és a felhatalmazás korlátait fogalmazza meg. Immár az emberi jogok elidegeníthetlenségének eszméjéből indul ki sokszor idézett mondata, amely Vecseklőy József (magyar nyelvű forráskiadványokban máig alapul vett) fordításában a következőképpen hangzik: „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat”. (a „magától értetődő” és a holland nyilatkozatban szereplő „mindenki számára nyilvánvaló” olyan, nem véletlen textuális párhuzam egyébként, amely a két dokumentumra mindvégig jellemző).

Jeffersonék értelmezésében az emberek ezen elidegeníthetetlen jogaik biztosítására hozták létre a kormányzatokat, „amelyeknek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik”. Ebből az elvből vezethető le, hogy ha egy kormányforma „alkalmatlaná válik e célok megvalósítására, a nép joga, hogy az ilyen kormányzatot megváltoztassa vagy eltörölje, és új kormányzatot létesítsen, amely (...) jobban elősegíti boldogulását”. Mindez egybecseng John Locke gondo-

lataival, hiszen – Gönczi Katalint idézve – „a Függetlenségi Nyilatkozat az angolok jogaiból és a természetjogból eredő alapjogok, valamint a társadalmi szerződésen alapuló kormányzat elméletén alapszik”⁵².

A Függetlenségi Nyilatkozat a rossz, zsarnoki kormányzat eltörlését abban az esetben tartja lehetségesnek, ha működésében nem „jelentéktelen és múló nehézségek”, hanem súlyos, visszafordíthatatlan zavarok mutatkoznak. Ilyenkor azonban a népek immár kötelessége, hogy e kormányzat „igáját levesse, és jövőbiztonsága érdekében új védelmezőkről gondoskodják”. Ahogy a németalföldi tartományok rendjei is megpróbálták minden tőlük telhetőt, az amerikai gyarmatok lakói is „türelemmel viselték szenvedéseiket”, mígnem békés törekvéseikben minden reményt elvesztettek. Ez III. György uralkodása idején következett be, akinek története – a Habsburg-ház vonatkozásában a magyar deklaráció szerzői által is kölcsönvett mondat szerint – „nem egyéb, mint ismételt jogtalanságok és bitorlások sorozata, amelynek határozott célja a teljes zsarnokság érvényesítése államaink felett”.

Ezt követően a Nyilatkozat hosszasan taglalja a király (rajta keresztül persze az egész brit kormányzat) gyarmatokkal szemben elkövetett vétkeit. Huszonnyolc bekezdésben sorolja fel a vélt vagy valós jogtalanságokat (Blackstone common law kommentárjaiból kiindulva a sérelmezett cselekmények jórészt inkább erkölcsellenesek, mint jogellenesek, hiszen valójában a Korona, azaz a parlament fennhatósága alá tartozó gyarmatokról volt szó). A felsorolás tartalmaz általánosságokat (például: „megtagadta a közjő szempontjából legcélszerűbb és legszükségesebb törvények szentesítését”), de konkrét és valós jogsérelmeket is, így a katonai beszállásokat, az önkormányzati jogok megsértését vagy (Massachusetts esetében) kifejezett felfüggesztését, a polgári lakossággal szembeni fegyveres fellépést.

A gyarmatok lakói „megismételt kérelmeire megismételt sértés volt a válasz”. Ezért III. György a továbbiakban „nem méltó arra, hogy egy szabad nép uralkodója legyen”, a volt gyarmatok kimondják elszakadásukat az anyaországtól. A *Declaration of Independence* azonban nem csak kinyilvánítja a függetlenséget („ezek az Egyesült Gyarmatok immár természetüknek és joguknál fogva szabad és független államok”), hanem ennek jogkövetkezményeit is megállapítja: „teljes hatalmuk van háborút viselni, békét kötni, szövetségre lépni, kereskedelmet űzni és mindazt tenni, amire független államok jogosultak”. A függetlenség tehát a részlegesen már a gyarmati korban is megvolt belső önrendelkezési jogon túl külső szuverenitást, a nemzetközi kapcsolatokban saját jogon történő megjelenést jelenti.

*

Ha mindezek után megvizsgáljuk a jelen tanulmány tárgyát képező negyedik függetlenségi nyilatkozatot, megállapíthatjuk: a hasonló(nak tekintett) történelmi helyzet és a hasonló várakozások (és persze Kossuthnak az Egyesült Államok közelmúltbéli történetével

kapcsolatos kiemelt érdeklődése) logikusan vezetett a *Declaration of Independence* magyar viszonyokra történő átültetéséhez. Batthyány Kázmér gróf (emlékiratából megismerhető) véleménye szerint a magyar deklaráció „puszta majmolása volt az amerikai Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatának”⁵³. Ez erős kifejezés talán (Erdődy Gábor szerint a békepárti nosztalgia megnyilvánulása⁵⁴), de nem áll messze a valóságtól: míg a holland és az amerikai nyilatkozat közötti összefüggéseket az utókor történészeinek kellett felfedezniük és bizonyítaniuk⁵⁵, addig az amerikai és a magyar deklarációt elegendő csupán szövegszerűen egybevetni ahhoz, hogy egykori külügyminiszterünknek igazat adhassunk.

Jefferson megfogalmazásában III. György király uralkodása „nem egyéb, mint ismételt jogtalanságok és bitorlások sorozata” – Kossuthék értelmezésében „a Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház uralkodása Magyarországon utódról utódra a folytonos hitszegés históriája maradt”⁵⁶. Ahogy az amerikai gyarmatok népe is kérte sérelmei orvoslását, de „megismételt kérelmeikre megismételt sértés volt a válasz”, úgy a magyar rendeknek az alkotmány tiszteletben tartására tett „minden újabb királyi eskü (...) egy újabb hitszegés kezdete volt”.

Természetesen azonban különbségek is bőséggel mutatkoznak. Először is, a magyar deklaráció *in medias res* a függetlenség kinyilvánításával kezdődik („Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés (...) Magyarországot (...) az önálló független európai státusok sorába iktatjuk”). Nem tartalmaz általános elvi bevezetést, nem állít fel absztrakt tételt, nem említi elidegeníthetetlen emberi és polgári jogokat. A jogirodalom épp ezért nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a magyar deklarációból hiányzik az amerikai dokumentum államelméleti és társadalomelméleti megalapozottsága.

Tudjuk ugyanakkor, hogy a rendi alkotmányosság Werbőczy által is taglalt lényege a rendek és az uralkodó közötti kontraktuális kapcsolat volt. Erre pedig félreérthetetlenül utal is a deklaráció: „a magyar nemzet (...) tiszteletben tartá a kapcsolatot, mely őt két oldalú kötésekkel ezen dinasztiahoz kötötte”, míg a „Habsburg-Lothringeni ház (...) önmaga tépte szét azon kötelékeket, melyek őt a magyar nemzethez csatolták”. A szerződésesség szankciója az elállás, a szerződés felbontása: „több ok van, mely Isten és a világ előtt minden nemzetet feljogosít, hogy a felette uralkodó dinasztia trónjáról száműzze”. Igaztalan lenne tehát azt állítani, hogy a magyar deklaráció nélkülöz minden jogelvet és jogi utalást – helyesebb akként értékelni a dokumentumot, hogy a rendi konstitucionalizmushoz képest nem tartalmaz érdemleges (elméleti) többletjelentést, nem tartja fontosnak a 17–18. századi modern, polgári szerződéselméletek és emberjogi gondolat befogadását.

Ennek azonban minden valószínűséggel a közvetlenebb fenyegetettség miatti hangsúlyeltolódás lehetett az oka. Ugyanis – és ez a második nagy különbség a két

nyilatkozat között – az 1849. évi deklaráció igen hosszasan, rendkívüli részletességgel és érzékletességgel foglalkozik az előző bő egy esztendő, azaz az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc eseményeivel⁵⁷. Ferenc József bünei Kossuthék olvasatában az olmtüzi alkotmányban csúcsosodtak ki, melyben az illegitimnek tekintett uralkodó „nyíltan kimondja, hogy a magyar nemzetet kitörli az élő nemzetek sorából”. A magyar függetlenségi nyilatkozat mindenekelőtt az 1849. március 4-ei Birodalmi Alkotmányra volt elkeseredett (ámde elszánt) politikai válasz⁵⁸.

Végezetül a harmadik különbség, hogy a mi deklarációnk a függetlenségnek nem csak nemzetközi jogi konzekvenciáit írja le („a magyar nemzet elidegeníthetetlen természetes jogainál fogva az európai státuscsaládba önálló és független szabad státusként belép”), amint tette azt a Jefferson és bizottsága által írt dokumentum, hanem (érintőlegesen) a belső alkotmányos következményekkel is foglalkozik. Lényegében egy jövőbeni alkotmányozást vetít előre, amikor talán legtöbbet idézett és vitatott negyedik pontjában a következőket írja: „az ország jövőbeni kormányrendszerét minden részleteiben a nemzetgyűlés fogja megállapítani, addig pedig (...) a nemzetgyűlés (...) közmegegyezésével kinevezett kormányzó elnök, Kossuth Lajos fogja a maga mellé veendő miniszterekkel (...) kormányozni”.

E tanulmánynak nem célja a függetlenségi nyilatkozat elfogadását követő közjogi helyzet elemzése⁵⁹, azonban megjegyzendő, hogy kézenfekvő megoldás lehetett volna az 1848. évi alkotmányos monarchia helyreállítása, az országgyűlési királyválasztási jog (Pragmatica Sanctio „felmondása” miatt szükségessé váló) felélesztésével. Hogy mégsem ez történt, hanem a nyilatkozat előírta a „nemzetgyűlés” számára a kormányzati rendszer szabályainak megalkotását, legalábbis közvetett módon bizonyítéka annak, hogy Kossuth és környezete teljesen új közjogi alapokon nyugvó, vélhetően köztársasági államformát, azon belül pedig feltételezhetően egy amerikai típusú, prezidenciális kormányformát kívánt megvalósítani – mint tudjuk, a magyar parlamentáris hagyománnyal szemben még rövid távon is sikertelenül⁶⁰.

Négy különböző történelmi kor produktumairól lévén szó, első olvasásra szinte megdöbbentő, hogy a vizsgált nyilatkozatok szerkezete, belső felépítése, érvrendszere milyen sok tekintetben hasonlít egymáshoz. Persze tudjuk jól, hogy (II. Rákóczi Ferenc manifestuma mellett⁶¹) az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat szolgált a magyar deklaráció mintájául, és az is ismertes, hogy Jeffersonék haszonnal forgatták az Akte van Afzwinging-et⁶². Ugyanakkor a skót deklaráció és a másik három közötti hasonlóság sem a véletlen műve, még ha nincs is közöttük ilyen közvetlen kapcsolat: a levélben megfogalmazott alázatos kérelem indokolásaként pontosan úgy szükséges volt a nemzet gyötrelmeinek és az ellenség gyalázatos cselekedeteinek taglalása, ahogy évszázadokkal később Hollandiában, Amerikában vagy épp Magyarországon.

A NYILATKOZATOK HATÁSA ÉS JELENTŐSÉGE

Az arbroathi nyilatkozat közvetlen célját nem érte el, ugyanis a pápa nem részesítette bűnbocsánatban Robert Bruce-t. Ugyanakkor 1326. április 26-án létrejött a skót-francia szövetség, majd sorozatos skót hadisikerek után 1328-ban III. Edvárd angol király elismerte az önálló skót államot (northamptoni szerződés). Skócia független királyságként a 17. századig állt fenn, amikor a Stuartok kezében egyesült a két „társország” feletti uralom. Nem véletlen, hogy az angol polgári forradalom idején a királypártiak Skóciában találtak menedéket, és az is érthető, hogy a dicsőséges forradalom után a skót függetlenség esélye talán végérvényesen tovaszállt.

A deklarációt a skót nemzeti mozgalom fedezte fel ismét, mint amelynek jelentősége meghatározó – Michael Brownt idézve – „a történelmi identitás, önmeghatározás, valamint a király és a kormányzat cselekedeteivel kapcsolatos közmegegyezés” szempontjából⁶³. John Prebble véleménye szerint a nyilatkozat fontosságát az ember szabadságával kapcsolatos egyértelmű állásfoglalása adja: „a középkori gondolkodás sötétségéből előtörő fátylaként ragyogott olyan jövőbeni harcok felett, amelyeket aláírói nem láthattak előre és nem is érthettek volna meg”⁶⁴.

Mindenekelőtt kiemelendő – szintén Prebble gondolatmenetét követve és azzal egyetértve –, hogy a népet az uralkodó fölé helyezi olyan értelemben, hogy bár elismeri a hűséget és a jogi kötöttséget, de mindezt egy felsőbb értékmérce, a szabadság függvényévé teszi. Hűek maradunk a királyunkhoz mindaddig, amíg megvédelmezi szabadságunkat, mondják a skót nemesek, azonban ha nem teljesíti e legfontosabb feladatát, „ellenségként és felforgatóként” fogják elűzni. E gondolat feltehető előzménye az alkalmasságon és kiválasztáson alapuló kelta királyság, azonban a 14. században új értelmezést nyert a rendi alkotmányosságon keresztül, és mindenképpen utat mutat a polgárosodás, felvilágosodás szerződéselméletei számára is.

Sokan épp ezért egyfajta „szerződéses királyságként” (contractual kingdom), illetve ennek prototípusaként⁶⁵ fogják fel Robert Bruce (és utódai) uralkodását. Hangsúlyozzák, hogy annak ellenére, hogy a levél a pápához íródott és egy egyházi méltóság fogalmazta, a királyi hatalom isteni eredete helyett arról beszél, hogy egy áruló uralkodót igenis meg lehet fosztani hatalmától, és a nép akaratából új vezetőt lehet ültetni a helyére (aki azután szintén csak addig uralkodhat, amíg megfelelően látja el feladatát). Mindez azért is lényeges, mivel a jog szerint John Balliolt (1315-ben száműzetésben bekövetkezett halála után pedig), a primogenitúra elve szerint fiát, Edward Balliolt) illette volna a skót trón.

Végezetül a másik fontos szempont, amely miatt az arbroathi deklaráció több a skót nemzet kedves írásos emlékének, és helyet érdemel az európai civilizáció- és

politikátörténet alapvető dokumentumai között, hogy a szabadságot az emberek alapvető jogaként határozza meg (nem taglalva e jog tartalmát, összetevőit, és természetesen – hiszen a 14. század elején járunk – nem ejtve szót arról, hogy e jog születéstől fogva egyenlően illetné meg az embereket), másik oldalról pedig erkölcsi kötelezettségként írja elő e jog megvédését. John Prebble e gondolatok fontosságát hangsúlyozva kiemeli, hogy „éppannyira érdektelen az utókor számára, hogy ezeket a szavakat bárók vetették papírra, amint annak sincs jelentősége, hogy az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat aláíróinak jórésze rabszolgatartó volt”⁶⁶.

*

A holland függetlenségi nyilatkozat az Egyesült Tartományok spanyol fennhatóság alól történt kiszakadásának utólagos deklarálása volt, amelyhez az alapot a Den Briel-i győzelem teremtette meg. Természetesen azonban Spanyolország ekkor még nem mondott le e területeiről (hiszen akkor nem is lett volna szükség az „esküvel megtagadás törvényére”). Hosszú évtizedek kemény küzdelme volt még hátra a hollandok számára, amelyben igen nagy szükség volt a külföldi hatalmak támogatására. A szabadságharc nemzetközi jogi értelemben egészen az 1648. évi vesztfáliai szerződésig tartott, amely végre biztosította Németalföld északi tartományainak függetlenségét.

A deklaráció jelentőségét persze itt sem ezek a közvetlen történelmi események, hanem annak az utókor politikai gondolkodására gyakorolt hatása adja. A királlyal és az általa képviselt zsarnoki kormányzattal szembeni ellenállás joga, az érdemtelen hatalom megdöntésének legitimitása mint alapgondolat a következő évszázadokban olyan fontos dokumentumokban tükröződik majd, mint az 1689. évi angol *Bill of Rights*, vagy éppen az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (e két deklaráció hasonlóságait – a preambulumtól a sérelmek listáján keresztül a jogkövetkezményekig – bősséggel elemeztük, így ehelyütt erre nem térnénk ismét ki). Oliver J. Thatchert idézve „a [holland] nyilatkozat azt a nagyszerű gondolatot viszi tovább, hogy az uralkodók felelősséggel tartoznak népük felé és általuk elmozdíthatók. Ennek a gondolatnak a fejlődése áll az alkotmányos és a köztársasági kormányzatok középpontjában”⁶⁷.

John L. Motley ugyanakkor megjegyzi, hogy a deklaráció törvény-jellege és helyenként túlonúltechnikai megfogalmazásai némileg rontanak az értékén az utókor szemében (bár ez, Motley szavaival, „ízlés dolga”)⁶⁸. Kétségtelen, hogy mind az alkotmányos berendezkedés, mind pedig a szabadság tartalmi része tekintetében lehetett volna részletesebb a szöveg, adott esetben a pecsétek és pénzérmék használatával kapcsolatos aprólékos szabályok kárára, de ne feledjük, az Egyesült Tartományoknak volt egyfajta közös alkotmánya (Utrecht-i Unió) és az egyes provinciáknak is megvolt a maguk belső intézményrendszere, a városokon keresztül viszonylag modern képviselői szisztémával.

*

Az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata valamennyi vizsgált deklaráció (de a teljesség igényével kimondhatjuk: az emberiség történetének minden hasonló dokumentuma) közül a legismertebb, legegységesebb és legnépszerűbb. Ez köszönhető persze az USA mint állam, mint alkotmányos rendszer (és mint nemzetközi hatalom) sikerességének, az amerikai kultúra és az ahhoz kötődő eszmék hihetetlenül hatékony és tudatos terjesztésének, de a deklaráció eszmetörténeti jelentősége önmagában is elvitatathatlan (amit mi sem példáz jobban, mint gyors ismertté válása a korabeli Európában, Franciaországtól egészen a sokak szerint szintén „gyarmati igában senyvedő” Magyarorszáig vagy Lengyelorszáig).

Persze a deklaráció ténye még Amerikában sem jelentette a függetlenség tényleges kivívását, azonban az amerikai függetlenségi háború – nem kis részben Benjamin Franklin diplomáciai missziójának és (az amerikai forradalom későbbi európai visszahatását⁶⁹ még a legkevésbé sem sejtő) francia kormányzat által nyújtott katonai segítségnek köszönhetően – 1781-ban a telepések teljes győzelmével végződött (az USA függetlenségét Nagy-Britannia végül 1783-ban, a párizsi békeszerződés aláírásával ismerte el).

Forrest McDonald szavait idézve: a Nyilatkozat, „annak ellenére, hogy semmiféle jogi vagy alkotmányos jelleggel nem rendelkezett, összefoglalta azokat az alapelveket, amelyekre az amerikai kormányzatot építeni szándékozták”⁷⁰. Éppen ez adja a *Declaration of Independence* különleges történelmi súlyát és jelentőségét. Híradás a külvilág felé arról, hogy új ország született, s egyben a felvilágosodás azon jogi és államszervező elveinek megfogalmazása, amelyeket azután (az újonnan megszerveződő tagállamokban szó szerint) laboratóriumi körülmények között sikerül is kipróbálni és a gyakorlatba átültetni.

*

A magyar függetlenségi nyilatkozat fogadtatása és értékelése a későbbi események tükrében már korántsem olyan egyértelműen pozitív, mint a mintául szolgáló észak-amerikai dokumentumé. Az 1849. áprilisi deklaráció nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket, megosztotta a közvéleményt (a politikai elit véleményét különösen), és diplomáciai misszióját sem tudta beteljesíteni, még az oly nagyra becsült Egyesült Államok irányában sem. 1849. május 6-án Kossuth francia nyelven üzenetet küldött Debrecenből a márciusban hivatalba lépett új amerikai elnöknek, Zachary Taylornak⁷¹, melyben tájékoztatja Taylor elnököt a trónfosztásról és a függetlenség kikiáltásáról, és kifejti: Magyarország készen áll „az emberiség és a civilizáció érdekeinek a szolgálatára, amelyeknek az amerikai nemzet oly dicsőségteljesen volt első képviselője”⁷².

Az Egyesült Államok azonban, a kezdeti szimpátia ellenére, Ausztria merev elzárkózása (és persze a Monroe-doktrína) miatt nem tudott és nem is óhajtott segítséget nyújtani a magyar szabadságmozgalomnak. A szabadságharc elbukott, a magyar Függetlenségi Nyi-

latkozat pedig – amerikai előképével ellentétben – egy reménytelenül küzdő nemzet diplomáciai szempontból talán nem is túl szerencsés időpontban és formában tes-

tet öltött segélykiáltása (a skóciai deklarációnál más megközelítésben használt kifejezéssel: a nemzeti emlékezet kedves dokumentuma) maradt csupán.

Jegyzetek

- * Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.
- ¹ A szöveg internetes elérhetősége pl. http://www.geo.ed.ac.uk/home/scotland/arbroath_latin.html és http://www.geo.ed.ac.uk/home/scotland/arbroath_english.html
 - ² A szöveg internetes elérhetősége pl. http://www.age-of-the-sage.org/history/dutch_independence_1581.html. A szöveg megjelölt nyomtatott forrása: Thatcher, Oliver J. (szerk.): *The Library of Original Sources*. V. kötet. University Research Extension Co., Milwaukee, 1907: 189-197.
 - ³ Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat angol és magyar nyelven is, számos helyen hozzáférhető, így pl. (angol eredetiben) Heffner, Richard D. (szerk.): *A Documentary History of the United States*. Mentor Books, New York, 1952: 13–16., (magyar fordításban) Vecseklyó József (bev. és ford.): *Az Amerikai Egyesült Államok népének függetlenségi nyilatkozata*. Rózsavölgyi Kiadó, Bp., 1947; Lévai Csaba (szerk.): *Új rend egy új világban*. Debrecen University Press, Debrecen, 1997: 97–102.; Bódy Pál–Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980*. Dialóg-Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2001: 112–115.
 - ⁴ A szöveg forrása: Tóth Béla (szerk.): *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból, 1000–1956*. ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék–Magyar Országos Levéltár, Bp., 2003: 310-314.
 - ⁵ 1315-ben az általa összehívott, rendi jellegűnek tekinthető skót parlament is elfogadta őt királynak, lásd Szántó György Tibor i.m.: 84.
 - ⁶ Prebble, John: *The Declaration of Arbroath 1320* = Prebble, John: *The Lion in the North: One Thousand Years of Scotland's History*. Crown Publishers, 1983
 - ⁷ forrás: BBC History (bbc.co.uk/history/scottishhistory/independence)
 - ⁸ Prak, Maarten: *Hollandia aranykora*. Osiris Kiadó, Bp., 2004: 18.
 - ⁹ Prak, Maarten: i.m. 19.
 - ¹⁰ Thatcher, Oliver J. (szerk.): *The Library of Original Sources*. Milwaukee: University Research Extension Co., 1907, Vol. V: 9th to 16th Centuries, 189–197.
 - ¹¹ *De tiende penning*, vagyis minden tizedik penning. Forrás: Prak, Maarten: i.m. 21. A szerző megj.: a hazánkban 2006. január 1-jével bekövetkezett, igen nagy közmegelegedést okozó adótörvénymódosítás (az Áfa 25 %-ról 20 %-ra történő csökkentése) ismertetében tréfásnak tűnik, hogy ez a 10 %-os mértékű forgalmi adó akkora felháborodást váltott ki a polgárság köreiben, hogy a herceg visszavonta a javaslatot.
 - ¹² Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582*. *History of the Netherlands*, Vol. 33., 1855. Maarten Prak utal rá, hogy a kinevezést 1559-ben II. Fülöp is megújította. Lásd: Prak, Maarten: i.m. 24.
 - ¹³ Maarten Prak hangsúlyozza, hogy a németalföldi államszövetség modellje a svájci kantonok konföderációja volt (a szerző megj.: ennek egyik valószínű oka lehet a kálvinizmus, mint összekötő kapcsoló). A szövetséget Holland, Zeeland, Utrecht és a hozzájuk csatlakozó néhány más terület hozta létre. Tényleges észak-németalföldi államszövetségről 1580-tól, Friesland, Groningen, Lingen és Overijssel betársulása óta beszélhetünk. Lásd Prak, Maarten: i.m. 24. / Sente Zoltán kiemeli, hogy a külpolitikai és adóztatási jogok miatt az Unió több volt egy katonai védelmi szövetségnél, azonban érdemi szuverenitás-transzfer hiányában föderációnak nem nevezhető. Lásd Sente Zoltán: *A németalföldi államok alkotmánytörténete a 16–18. században* = Mezey Barna–Sente Zoltán: *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 2003: 228–229.
 - ¹⁴ *Modern History Sourcebook: The Dutch Declaration of Independence*, 1581 (<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1581dutch.html>)
 - ¹⁵ Urbán Aladár: *Köztársaság az Újvilágban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994: 39–40.
 - ¹⁶ Robert R. Palmer szavait idézve „a türethetetlen törvények után önjelölt csoportok találkoztak több gyarmaton és küldtek követeket egy kontinentális kongresszusra”. Palmer, Robert R.: *A History of the Modern World*. Alfred A. Knopf, New York, 1962: 326.
 - ¹⁷ Winston Churchill ezt úgy értékelte, hogy „a szélsőségeket még kézben tudták tartani”. Churchill, Winston S.: *Az angol ajkú népek története*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2004: 672.
 - ¹⁸ Urbán Aladár: i.m. 92.
 - ¹⁹ „That it is inseparably essential to the Freedom of a People, and the undoubted Right of Englishmen, that no Taxes be imposed on them, but with their own Consent, given personally, or by their Representatives” – idézi Swindler, William F.: *„Rights of Englishmen” since 1776: Some Anglo-American Notes* = *University of Pennsylvania Law Review* 5/1976: 1083–1103., 1083.
 - ²⁰ „our American plantations [were] principally ... obtained in the last century either by right of conquest and driving out the natives (with that natural justice I shall not at present enquire) or by treaties. And therefore the common law of England, as such, has no allowance or authority there; they being no part of the mother-country, but distinct (though dependent) dominions. They are subject, however, to the control of the parliament, though ... not bound by any acts of parliament, unless particularly named”. Blackstone, Sir William: *Commentaries on the Laws of England*, Clarendon Press, Oxford, 1765-1769. Bevezetés, 4. fejezet, 105. Elektronikus elérhetőség: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/blacksto.htm>. Idézi t.k. Swindler, William F.: i.m. 1084-1085.
 - ²¹ Wilson, James: *Considerations on the Nature and Extent of the Legislative Authority of the British Parliament*. 1774. Internetes elérhetőség <http://www.founding.com/library/lbody.cfm?id=204&parent=61>
 - ²² A forrásszöveg internetes elérhetősége (e-book) pl. http://oll.libertyfund.org:81/EBooks/Adams_0284.pdf. A kiadvány forrása: Thompson, C. Bradley (szerk., bev.): *The Revolutionary Writings of John Adams*. Liberty Fund, Indianapolis, 2000.
 - ²³ „We are a part of the British dominions, that is, of the King of Great Britain, and it is our interest and duty to continue so. It is equally our interest and duty to continue subject to the authority of parliament, in the regulation of our trade, as long as she shall leave us to govern our internal policy, and to give and grant our own money, and no longer”. Elemzi: Hamza Gábor: *Az Egyesült Államok alkotmányának és alkotmányfejlődésének sajátosságai* = *Jogállam*, 1–2/1996: 125–137., 127.
 - ²⁴ Hamilton, Alexander: *The Farmer Refuted*. 1775. február 23. Elektronikus elérhetőség pl. <http://www.founding.com/library/lbody.cfm?id=148&parent=56>
 - ²⁵ Az interneten számos helyen elérhető a teljes forrásszöveg, pl. <http://www.constitution.org/civ/comsense.htm>
 - ²⁶ McDonald, Forrest: *„Mi, az Egyesült Államok népe...” (az amerikai alkotmány keletkezése)* = *Világtörténet* 1/1988: 3–19., 8. Lásd még Palmer, Robert R.: i.m. 327., Urbán Aladár: i.m. 112.
 - ²⁷ „there is something absurd, in supposing a Continent to be perpetually governed by an island”. Idézi Palmer, Robert R.: i.m. 327.
 - ²⁸ Urbán Aladár: i.m. 113.
 - ²⁹ Urbán Aladár: i.m. 116.
 - ³⁰ Závodszy Géza: *Az Amerika-élmény* = *Rubicon* 3/1992: 26–28. (28.)
 - ³¹ Csizmadia Andor: *A magyar jakobinusok alkotmánytervezetei* = *Állam és igazgatás* 5/1959: 351-363. (352.)
 - ³² Horváth Attila: *Az amerikai politikai és jogi eszmék hatása Magyarországon 1848-ig* = Horváth Attila: *Az Amerikai Egyesült Államok állam- és jogtörténete*, kézirat, 1988 k.: 50–58.
 - ³³ Lásd: *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. S.a.r. Beér János–Csizmadia Andor–Gyulai Lajos, Akadémiai Kiadó, Bp., 1954: 255.
 - ³⁴ idézi Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika*

- 1848–1849-ben. História Könyvtár, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1999: 44.
- ³⁵ a témáról bővebben lásd pl. Cairney, Thomas C.: *Clans and Families of Ireland and Scotland: An Ethnography of the Gael, A.D. 500-1750*. Willow Bend Books, 1989., a Stuartok felemelkedéséről Moffat, William: *A History of Scotland*, 2. kötet: *The Normans to the House of the High Stewards*, Oxford University Press, 1984.
- ³⁶ Brown, Michael: „For Freedom Alone”: *The Declaration of Arbroath, 1320*. = *The Historian*, 4/2004: 865.
- ³⁷ Szente Zoltán: i.m. 228.
- ³⁸ Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582 = History of the Netherlands*, 33. kötet, 1855
- ³⁹ lásd Vecseklőy József bevezetését a Függetlenségi Nyilatkozathoz. Elektronikus elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.htm>. Nyomtatásban megjelent: Vecseklőy József (bev. és ford.): *Az Amerikai Egyesült Államok népének függetlenségi nyilatkozata*. Rózsavölgyi Kiadó, Bp., 1947
- ⁴⁰ szöveg forrása: Vecseklőy József i.m.
- ⁴¹ Bódiné Beliznai Kinga: *A függetlenségi nyilatkozat = 150 év. Jogtörténetek 1848-ról*. Logod Bt., Bp., 2000: 263-270.: 267. (Jogtudományi Közöny 4/1999: 153-157.)
- ⁴² Orosz István: *A Függetlenségi Nyilatkozat születéséről 150 év távlatából = 150 év. Jogtörténetek 1848-ról*. Logod Bt., Bp., 2000: 271–277.: 276. (Jogtudományi Közöny 11/1999: 489-492.), Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Gondolat Kiadó, Bp., 1983: 276.
- ⁴³ Beér János (szerk.): *Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés*. Bp., 1954: 545., Orosz István: i.m. 276.
- ⁴⁴ forrásszöveget lásd: Tóth Béla (szerk.) i.m. 310.
- ⁴⁵ uo. 314.
- ⁴⁶ a szerző saját fordítása. Latin eredetiben (az eredeti írásmódot követve): „Sanctissimo Patri in Christo ac Domino, domino Johanni, diuina prouidenciā Sacrosanctae Romane et Vniuersalis Ecclesiae Summo Pontifici, Filii Sui Humiles et deuoti (...)”. Angol fordításban: „To the most Holy Father and Lord in Christ, the Lord John, by divine providence Supreme Pontiff of the Holy Roman and Universal Church, his humble and devout sons (...)”
- ⁴⁷ Bódy Pál–Urbán Aladár (szerk.): i.m. 114.
- ⁴⁸ A szerző fordítása a forrásként megjelölt angol nyelvű szövegváltozat alapján
- ⁴⁹ A szerző saját fordítása. Forrás: Thatcher, Oliver J. (szerk.): *The Library of Original Sources*. V. kötet. University Research Extension Co., Milwaukee, 1907: 189–197.
- ⁵⁰ Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582 = History of the Netherlands*, 33. kötet, 1855
- ⁵¹ Thatcher, Oliver J. bevezetője a forrásszöveghez = Thatcher, Oliver J. (szerk.): i.m. 189.
- ⁵² Gönczi Katalin: *Amerikai alkotmány- és jogtörténet*. In: Horváth Pál (szerk.): *Egyetem jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997: 283–337., 296.
- ⁵³ Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben*. História Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp., 1999: 70.
- ⁵⁴ Erdődy Gábor: *Útkereső független Magyarország a változó Európában*. A Függetlenségi Nyilatkozat fogadtatása = Orosz István–Pölöskei Ferenc (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon*. Korona Kiadó, Bp., 1994: 305–318.
- ⁵⁵ lásd Stephen E. Lucas, a Wisconsini Egyetem professzorának kutatásait, illetve az e tárgyban idézett műveket
- ⁵⁶ szöveg forrása: Tóth Béla (szerk.) i.m. 310–314.
- ⁵⁷ Kosáry Domokos szavaival: „igyekezett alaposan megindokolni, hogy Magyarország miért kényszerült a legalitás teréről letérni”. Kosáry Domokos i.m.: 65.
- ⁵⁸ Orosz István: i.m. 273.
- ⁵⁹ e témakör jogtörténelmi irodalmából lásd különösen: Mezey Barna: *Republika 1849-ben = Rubicon 2/1998: 27–29.*, Mezey Barna: *A republikánus Kossuth = Balogh Judit (szerk.): Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. Debreceni Egyetem ÁJK, Debrecen, 2004: 155–170., valamint Szabó István: *Az államfői intézmény a Függetlenségi Nyilatkozat után = Jogtudományi Közöny 5/1999: 200–206.*
- ⁶⁰ Képes György: *Amerikai hatások Kossuth valamint az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc alkotmányjogi gondolkodásában = Jogtudományi Közöny 4/1999: 159–163.: 162.*
- ⁶¹ Bódiné Beliznai Kinga: i.m. 270., Marczali Henrik: *Világtörténelem – magyar történelem*. Bp., 1982: 347–348.
- ⁶² Schifter, Richard: *Endowed by Their Creator: Religion, Law, and the American Democracy = The Institute, az Istitute of Christian-Jewish Studies kiadványa*, 15. szám, 2005: 9–11.
- ⁶³ Brown, Michael: i.m. 865.
- ⁶⁴ „From the darkness of medieval minds it shone a torch upon future struggles which its signatories could not have foreseen or understood”. Prebble, John: *The Declaration of Arbroath 1320 = The Lion in the North: One Thousand Years of Scotland's History*. Crown Publishers, 1983
- ⁶⁵ *The Declaration of Arbroath, 1320 = BBC History*. <http://bbc.co.uk/history/scottishhistory/independence>
- ⁶⁶ Prebble, John: i.m.
- ⁶⁷ Thatcher, Oliver J.: i.m. 189.
- ⁶⁸ Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582 = History of the Netherlands*, 33. kötet, 1855
- ⁶⁹ A témáról lásd Palmer, Robert R.: i.m. 330–331., valamint Hahner Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*. Osiris Kiadó, Bp., 1998.
- ⁷⁰ McDonald, Forrest: i.m. 3.
- ⁷¹ Kossuth levele Taylor Zakariášhoz, az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez. KLÖM XV: 118. A francia nyelvű levél megtalálható az OSZK Kézirattárában, Fond VIII. (Pulszky Ferenc), VIII/1869. (vegyes idegen levelek)
- ⁷² Szabad György: *Kossuth az Amerikai Egyesült Államok politikai berendezkedéséről = Századok 3–4/1975: 551–571. (565.)*, lásd még: Kosáry Domokos: i.m. 87.

A KÖZSZOLGÁLAT FOGALMA ÉS HELYE JOGIRODALMUNKBAN

A közszoigálat fogalmát a hazai jogirodalomban mindig élénk érdeklődés övezte. Ez nem jelenti azt, hogy a kérdésben bármifajta *communis opinio doctorum* született volna.

Szükséges elörebocsátani azt, hogy a közszoigálat és a közszoigálati jog fogalmának együttes vizsgálata vezethet csak eredményre, mivel a két tényezőt érdeme-
sebb összességében vizsgálani.

A közszoigálat (angol: *public service, civil service*;

Koi Gyula:

A magyar közszoigálati jog kezdetei a jogirodalomban

francia: *service public*¹, *fonction public*; német: *öffentlicher Dienst*) és a közszoigálati jog (angol: *public service law*; francia: *droit du service public*; német: